

ОБГРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ, ЗМІСТУ ТА СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті представлено результати наукового обґрунтування сутності, змісту та структурно-функціональної моделі психологічної профілактики професійного вигорання військовослужбовців Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: професійне вигорання, психологічна профілактика, структурно-функціональна модель профілактики професійного вигорання.

В статье представлены результаты научного обоснования сущности, содержания и структурно-функциональной модели психологической профилактики профессионального выгорания военнослужащих Государственной пограничной службы Украины.

Ключевые слова: профессиональное выгорание, психологическая профилактика, структурно-функциональная модель профилактики профессионального выгорания.

Вступ. Професійна діяльність військовослужбовців Державної прикордонної служби України характеризується наявністю низки об'єктивних чинників, які спроможні детермінувати професійне вигорання прикордонників. Явище професійного вигорання негативно впливає на психологічний стан прикордонного персоналу, оперативно-службову діяльність прикордонних підрозділів та посадових осіб, що потребує організації та проведення заходів психологічної профілактики.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Головною вихідною позицією для розробки системи психологічної профілактики професійного вигорання у військовослужбовців ДПС України є визначення її сутності та змісту. Їх ефективна практична реалізація, побудова структурно-функціональної моделі для організації та здійснення відповідних заходів профілактики є можливою лише за умови чіткого визначення критеріїв цієї роботи, методичного інструментарію або засобів профілактики відповідно до всіх її модульно організованих складових.

Метою статті є висвітлення основних аспектів обґрунтування сутності, змісту та структурно-функціональної моделі психологічної профілактики професійного вигорання військовослужбовців Державної прикордонної служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Головною вихідною позицією для уточнення сутності і змісту, розробки

структурно-функціональної моделі (у подальшому – системи психологічної профілактики) професійного вигорання прикордонників у предметних межах нашого дослідження є предметне узагальнення та аналіз наявних уявлень та понять, що знаходяться в основі їх розробки [1].

Згідно з визначенням своєї сутності психологічна профілактика «... являє собою систему заходів, спрямованих на забезпечення психічного здоров'я; попередження неблагополуччя у розвитку людини, групи, суспільства; створення психологічних умов, сприятливих для цього розвитку. Очевидно, що така профілактика розпочинається тоді, коли ще немає особливих складнощів у поведінці, у житті людини чи групи. Водночас психологи, на основі проведення моніторингу особливостей та умов індивідуального розвитку особистості, соціально-психологічних змін у житті суспільства, прогнозують можливість появи тих чи інших ускладнень і проводять попереджувальну роботу. Тому психопрофілактична робота є тим аспектом діяльності, який спрямований не стільки на розв'язання сьогоденних проблем, скільки на перспективу»[2].

Зміст профілактики професійного вигорання військовослужбовців ДПС України треба формувати на основі концептуальних висновків сучасних науковців-психологів щодо змісту психологічної профілактики як виду діяльності [2; 3].

Виходячи з цього, є підстави стверджувати, що сутність та зміст психологічної профілактики професійного

вигорання військовослужбовців ДПС України полягають у забезпеченні такого психологічного стану військовослужбовця-прикордонника, який би давав змогу зберігати стан психологічної рівноваги його службового функціонування, забезпечувати ефективне керівництво діяльністю при виконанні оперативно-службових завдань з охорони державного кордону.

Зміст психологічної профілактики професійного вигорання прикордонників повинен передбачає здійснення таких видів роботи [1; 2]:

по-перше, моніторингу детермінант виникнення професійного вигорання у прикордонників, а також його якісних аспектів перебігу, їх аналізу, оцінки та подальшого прогнозування можливих ускладнень;

по-друге, визначення організаційних, соціально-психологічних та інших умов, за яких ускладнення, спричинені професійним вигоранням, можна бути попередити, або їх негативний вплив мінімізувати;

по-третє, розробки і впровадження комплексної системи заходів, яка б забезпечувала вищезазначені умови, із задіянням усіх зацікавлених сторін (суб'єктів) впровадження системи запобігання професійному вигоранню військовослужбовців прикордонного відомства.

Сутністю психологічної профілактики професійного вигорання у військовослужбовців ДПС України є *попередження* неблагополуччя в діяльності прикордонного персоналу на підставі професійного вигорання, через *створення* за допомогою відповідного психологічного інструментарію *умов для запобігання* деструктивних ситуацій, факторів, що викликають психологічне напруження, стреси і психологічні травми, а також для *підвищення психологічної толерантності* прикордонного персоналу.

Це потрібно реалізувати із застосуванням комплексу заходів, спрямованих на збереження, зміцнення і відновлення соціально-психологічного благополуччя, психічного та фізичного здоров'я персоналу, запобігання виникненню в нього професійного вигорання.

Отже, зміст психологічної профілактики професійного вигорання військовослужбовців ДПС України полягає у своєчасному здійсненні моніторингу

організаційного (відомчого, корпоративного) потенціалу для унеможливлення професійного вигорання, визначення відповідних показників, а також в організації і проведенні заходів протидії виникненню у військовослужбовців професійного вигорання загального організаційного та спеціального психологічного характеру.

Результати моніторингу організаційного потенціалу професійного вигорання дають підстави впроваджувати систему практичних психопрофілактичних заходів із військовослужбовцями за такими напрямками:

1. Зреалізування комплексу загальних організаційно-управлінських заходів, що спрямовані на цілеспрямоване попередження виникненню у військовослужбовців професійного вигорання задля оздоровлення, удосконалення та розвитку корпоративної (відомчої) культури, уможливлення ефективних організаційних інновацій.

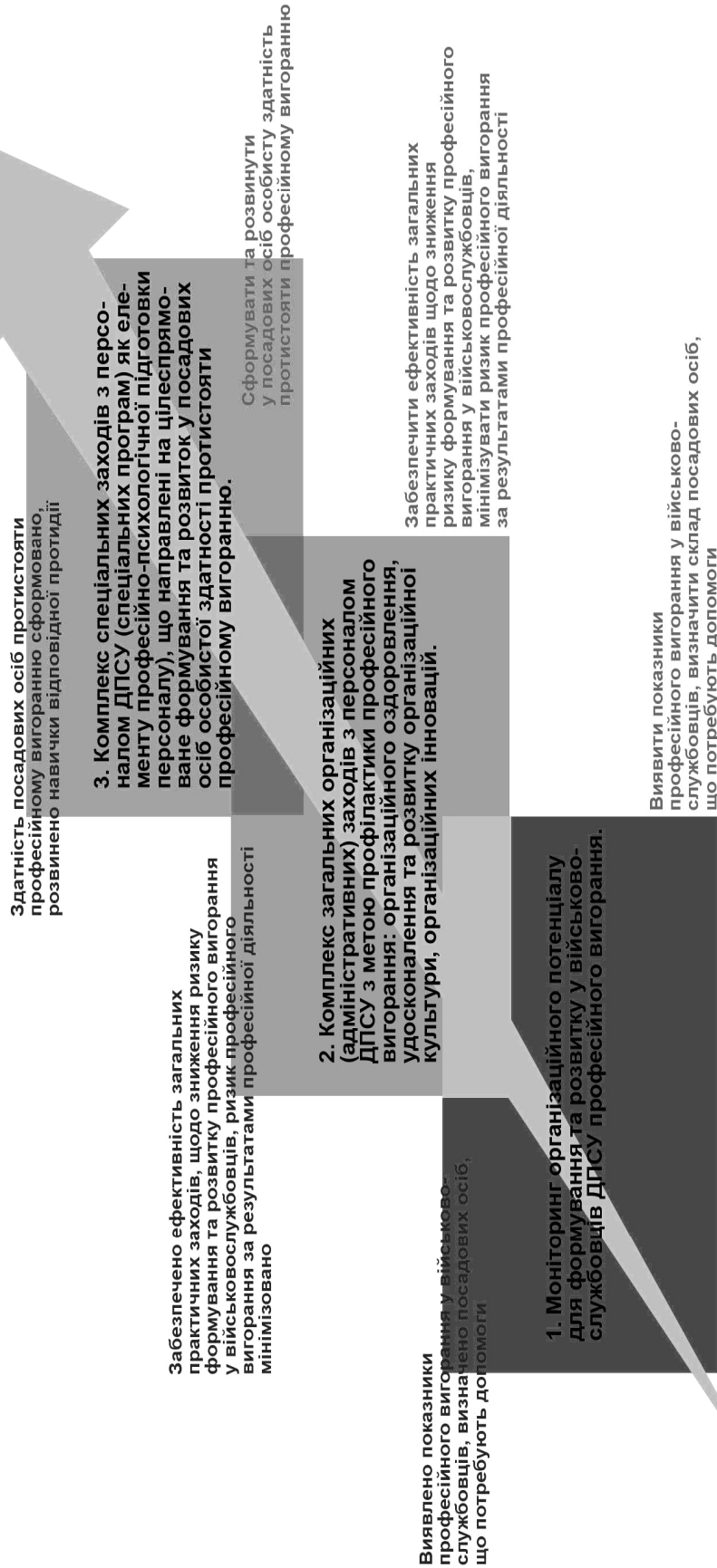
2. Реалізація комплексу спеціальних психологічних заходів (спеціальних програм, як обов'язкового складника загальної професійної підготовки особового складу, зокрема фахово-психологічної підготовки), що спрямовані на цілеспрямоване формування і розвиток у посадових осіб здатності протистояти професійному вигоранню.

Висновуємо, що структурно-функціональна модель психологічної профілактики професійного вигорання військовослужбовців ДПС України має охоплювати три модульних блоки: а) моніторинг організаційного потенціалу для розвитку у військовослужбовців професійного вигорання; б) комплекс загальних організаційних (адміністративних) заходів з прикордонним персоналом, що охоплює систему умов та заходів управлінського, психолого-педагогічного та медичного характеру; в) комплекс спеціальних заходів професійно-психологічної підготовки прикордонників.

На підставі теоретичного аналізу основних напрямків досліджень піднятої проблематики у психології нами розроблений комплекс взаємопов'язаних заходів, що уможливили розробку та експериментальну перевірку структурно-функціональної моделі психологічної профілактики професійного вигорання військовослужбовців ДПС України (рисунки).

Оргдіяльнісна схема (загальна модель) психологічної профілактики професійного вигорання військовослужбовців Державної прикордонної служби України

Неблагополуччя у розвитку посадової особи ДПС України, на підставі її професійного вигорання, попереджено або мінімізовано через здійснення відповідного комплексу заходів

Попередити неблагополуччя у розвитку посадової особи ДПС України, яке породжується явищем її професійного вигорання через здійснення моніторингу організаційного потенціалу професійного вигорання, організації та проведення загальних та спеціальних заходів

Рисунок

Зважаючи на види психологічної діяльності [2], нами використані такі видові процедури психологічної профілактики професійного вигорання військовослужбовців прикордонного відомства, які пропонуються з метою практичної реалізації запропонованої моделі: діагностика; безпосередня профілактика процесу формування та розвитку професійного вигорання; психологічна експертиза; психологічна прогностика; соціально-психологічна реабілітація; психологічно-педагогічна корекція; консультативно-методична допомога та психологічна просвіта.

У процесі експериментальної роботи нами застосовані різні методи дослідження, які умовно поділяють на організаційні, емпіричні та методи обробки результатів дослідження (кількісна та якісна їх характеристика). Основними методами оргдіяльнісного спрямування були узагальнення, ранжування, факторний аналіз, порівняння, моделювання, що уможливили обробку різноманітних даних дослідження, пошук і знаходження найсуттєвіших аргументів для доведення гіпотез, з'ясування і порівняння чинників та умов, котрі як позитивно, так і негативно впливають на формування та розвиток професійного вигорання прикордонників, моделювання вірогідних способів і засобів його профілактики.

Використання методу моделювання в рамках нашої роботи посідає окреме місце у зв'язку з його застосуванням на всіх етапах дослідження, розробки, обґрунтування та емпіричної перевірки ефективності запровадження методики психологічної профілактики професійного вигорання персоналу ДПС України.

Моделювання – цілеспрямоване вивчення будь-яких явищ, процесів чи системних об'єктів шляхом побудови їх прообразу і з'ясування їх сутності та структури; використання моделей для визначення або уточнення характеристик і раціоналізації способів пізнання новосформованих об'єктів [4].

Особливістю чинного дослідження є спроба адаптувати сучасні методологічні концепції, що застосовуються в організації та здійсненні наукових і підприємницьких проєктів на основі процесного підходу і методик, які використовуються у рамках системи ISO 9001, та визначені нами

найзмістовнішими щодо реалізації вище окреслених принципів експериментування [5; 6]. У форматі нашого дослідження також використані методологія функціонального моделювання (концепція IDEFO) та метод Terrapene™ [7; 8; 9].

Для нас важливо, що метод Terrapene™ дозволяє користувачу при розробці моделі чітко ілюструвати його ресурси, відповідність структурних елементів, виміри та показники реалізації результату, «вхід» (початок, сутність того, з якою метою здійснюється процес, образ (модель) результату, що очікується) та «вихід» (завершення, сутність того, що належить отримати після його завершення, реальний результат). Саме метод Terrapene™ дає змогу користувачу встановити та визначити рівні взаємопов'язаних основних і забезпечувальних процесів-процедур, а також допомагає аудиторам і керівництву організації швидко віднайти як недоліки, так і відрефлексувати досягнення, покращення [6; 7; 8; 9].

Зважаючи на мету нашого дослідження, для розробки, обґрунтування та емпіричної перевірки ефективності застосування методики психологічної профілактики професійного вигорання персоналу ДПС України, модель містить як теоретичні та методологічні результати вивчення й аналізу психологічних основ професійного вигорання і його психологічної профілактики, так і уможливляє практичну, функціональну спрямованість усіх заходів і процедур щодо визначення наявного спектру процесів, завдань, методів і прийомів, що застосовуються регулярно і цілеспрямовано.

Водночас пропонується нами структурно-функціональна модель як аналог та еталон системи застосування методики профілактики професійного вигорання військовослужбовців ДПС України передбачає опис як загальної структури (архітектоніки), так і структури відповідних модульних блоків та елементів, схематику їх взаємодії, засоби та показники системного функціонування, що й становлять певну психологічну картину вказаної профілактики (рисунок).

Окремо зауважимо, що в доповнення до змісту психопрофілактики професійного вигорання прикордонників нами додана спеціально створена програма їхнього навчання, що охоплювала такі блоки і види робіт: а) навчання персоналу за напрямком

фізичних аспектів профілактики професійного вигорання; б) навчання персоналу за напрямком психологічних аспектів профілактики професійного вигорання; в) навчання персоналу за напрямком загальносоціальних аспектів профілактики професійного вигорання.

Результати аналізу застосування сучасної методології IDEF0 та методу Тетгарепе™ (загальне призначення процесу функціонування («вхід»), загальна його мета («вихід»), проміжні блоки, складові й елементи) забезпечили нам умови для створення оргдіяльнісної схеми і структурно-функціональної моделі профілактики професійного вигорання військовослужбовців ДПС України.

Модульним блоками відповідної моделі профілактики професійного вигорання військовослужбовців ДПС України є: 1) моніторинг організаційного потенціалу для розвитку у військовослужбовців професійного вигорання, який містить низку послідовних процедур для виявлення передумов та ризиків названого вигорання; 2) комплекс загальних організаційних (адміністративних) заходів з прикордонним персоналом, що охоплює систему умов та заходів управлінського, психолого-педагогічного та медичного характеру; 3) комплекс спеціальних заходів професійно-психологічної підготовки прикордонників, що містить спеціальні локалізовані дії, спрямовані на створення в них психологічної толерантності (несприйнятливості) до професійного вигорання.

Мета першого блоку – визначити показники корпоративного потенціалу у справі подолання у особового складу професійного вигорання.

Зміст модуля: 1) моніторинг (визначення показників) оптимального та керованого професійного навантаження, повноцінного відпочинку персоналу; 2) моніторинг участі працівників у вирішенні питань, що стосуються їхньої професійної діяльності, рівня оптимальної посадової автономності; 3) моніторинг рівня матеріальної та інших видів винагород (заохочень) за результати професійної (службової) діяльності; 4) моніторинг реалізації загальнокорпоративних цінностей (професійних традицій, дисциплінарних вимог) та їх дотримання усіма працівниками; 5) моніторинг соціально-психологічного

клімату організації (підрозділу); 6) моніторинг індивідуального психологічного стану посадових осіб.

Другим модульним блоком загальної моделі профілактики професійного вигорання прикордонного персоналу є комплекс загальних організаційних (адміністративних) заходів з персоналом з метою профілактики названого вигорання. Мета – унеможливити, мінімізувати ризик професійного вигорання у персоналу відомства через здійснення комплексу заходів управлінського, психолого-педагогічного та медичного характеру. До змісту цього блоку належать такі елементи:

- удосконалення загальної професійно-психологічної компетентності посадових осіб; формування готовності керівництва органу, підрозділу до попередження і подолання професійного вигорання у персоналу;

- досягнення оптимального та керованого професійного навантаження, повноцінного відпочинку персоналу;

- забезпечення та контроль адекватного рівня матеріальної та інших видів винагород (заохочень) за результати професійної (службової) діяльності;

- формування, контроль і підтримання свідомої дисциплінованості, професіоналізму персоналу та його службової культури, як базових відомчих стандартів;

- організація і забезпечення здорового способу життя військовослужбовців (контроль стану здоров'я та навичок здорового способу життя), надання відповідної медичної допомоги; організація та дотримання режиму здорового, повноцінного сну; режим здорового харчування; регулярне виконання протягом робочого часу та у позаслужбовий час фізичних вправ;

- забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективах, попередження актуальних конфліктогенів в організації;

- заходи надання індивідуальної психологічної допомоги посадовим особам, у яких діагностовано професійне вигорання.

- контроль і підтримка молодих, малодосвідчених та новопризначених співробітників (професійне наставництво, супервайзорська допомога).

- соціальна робота з персоналом та членами сімей військовослужбовців через

створення і забезпечення діяльності мережі соціальної підтримки на рівні організації (підрозділу), робота з сім'ями військовослужбовців.

Центральне місце у межах другого блоку займають заходи психологічного забезпечення у період безпосереднього виконання службових завдань: а) заходи психологічного забезпечення безпосереднього виконання оперативно-службової діяльності (несення служби у складі прикордонних нарядів, несення служби на морі, оперативно-розшукова робота тощо); б) контроль і надання допомоги посадовим особам з ознаками посттравматичних стресових розладів за наслідками професійної діяльності, проведення реабілітації та корекції відстрочених наслідків психічної травми.

Модуль загальних організаційних (адміністративних) заходів з персоналом з метою профілактики названого вигорання також включає заходи удосконалення діяльності посадових осіб психологічної служби: а) розробка та реалізація на практиці критеріїв професійно-психологічного відбору посадових осіб та психологічного забезпечення роботи з кадрами; б) удосконалення професійної кваліфікації відомчих психологів.

Третім модульним блоком загальної моделі профілактики професійного вигорання військовослужбовців ДПС України є комплекс спеціальних заходів з прикордонним персоналом (у нашому досвіді – спеціальних програм) як складових професійно-психологічної підготовки особового складу). Його мета – цілеспрямоване формування та розвиток у посадових осіб особистої здатності протистояти професійному вигоранню; спрямованість спеціальних програм – оволодіння прикордонним персоналом знаннями, що розкривають зміст та структуру професійного вигорання, його природу, вірогідні наслідки, опанування методами самодіагностики його наявності, засобами і прийомами профілактики та подолання особистого вигорання. Формат діяльнісного уможливлення – психологічний тренінг.

Виконання спеціальної програми професійно-психологічної підготовки персоналу всіх категорій методиці самодіагностики та подолання професійного вигорання, його освоєння на рівні

комунікаційних навичок охоплювало: а) навчання персоналу за напрямком фізичних аспектів профілактики особистого вигорання, б) його професійна, психологічна і загальносоціальна підготовка.

Практична реалізація змісту психологічної профілактики професійного вигорання прикордонників здійснюється через застосування психологічного інструментарію, який включає нормативно та методично визначені елементи: соціально-психологічний тренінг; застосування психодіагностичних тестових методик (професійно-психологічне обстеження); анкетування; вивчення та оцінка результатів професійної діяльності; спостереження; психодіагностична та консультивна співбесіди; рольові ігри тощо.

Критерії застосування вищевказаних елементів психологічного інструментарію, параметри їх визначення, оцінювання та аналізу відповідно до завдань психологічної профілактики професійного вигорання прикордонного персоналу повинні відповідати встановленим нормативним науково-методичним вимогам щодо умов застосування, чільних факторів психодіагностичних методик та їх кількісним показникам.

Висновки

1. Сутністю психологічної профілактики професійного вигорання у військовослужбовців ДПС України є попередження неблагополуччя в діяльності прикордонного персоналу на підставі професійного вигорання, через створення за допомогою відповідного психологічного інструментарію умов для запобігання деструктивних ситуацій, факторів, що викликають психологічне напруження, стреси і психологічні травми, а також для підвищення психологічної толерантності прикордонного персоналу.

2. Сутність і зміст психологічної профілактики професійного вигорання військовослужбовців-прикордонників доцільно реалізовувати через застосування відповідної структурно-функціональної моделі, яка забезпечує побудову ефективної системи психологічної профілактики.

3. Структурно-функціональна модель психологічної профілактики професійного вигорання у військовослужбовців ДПС України охоплює такі основні модулі:

- моніторинг організаційного потенціалу для розвитку у військовослужбовців

Питання психології

професійного вигорання, який містить низку послідовних процедур для виявлення передумов та ризиків названого вигорання;

- комплекс загальних організаційних (адміністративних) заходів з персоналом ДПС України, що охоплює систему умов та заходів управлінського, психолого-педагогічного та медичного характеру;

- комплекс спеціальних заходів професійно-психологічної підготовки прикордонників, що містить спеціальні локалізовані дії, спрямовані на створення в них психологічної толерантності

(несприйнятливості) до професійного вигорання.

4. Основу для обґрунтування психологічного інструментарію щодо забезпечення реалізації структурно-функціональної моделі психологічної профілактики професійного вигорання у військовослужбовців ДПС України становлять підходи, принципи, методи та засоби, що підтвердили свою практичну цінність у царині надання психологічної допомоги усім суб'єктам професійного повсякдення, які її потребують.

Література

1. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е. Ф. Губский [и др.]. – М. : Инфра-М. – 1997. – 576 с.
2. Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева [та ін.]. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
3. Сыманюк Э. Э. Психологические барьеры профессионального развития личности : практико-ориентированная монография / Э. Э. Сыманюк ; под ред. Э. Ф. Зеера. – М. : Моск. психолого-соц. ин-т, 2005. – 252 с.
4. Новый иллюстрированный энциклопедический словарь / [редкол.: В. И. Бородулин, А. П. Горкин, А. А. Гусев, Н. М. Ланда и др.]. – М. : Большая Рос. энцикл., 1998. – 912 с. : илл.
5. Кларин М. В. Обучение на основе целостного личного опыта: стратегия гуманизации учебного процесса / М. В. Кларин // Инновационная деятельность образования. – 1994. – № 2. – С. 14–15
6. Інформаційні матеріали до питання запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади / Голов. управ. Держ. служби України. – К., 2006. – 181 с.
7. Peach R. W. The Memory Jogger 9000/2000 : A Pocket Guide to Implementing the ISO 9001 Quality Systems Standard Based on ANSI/ISO/ASQ Q9001–2000 / Robert W. Peach, Bill Peach, Diane S. Ritter. – Goal/QPC, 2000. – 182 p.
8. Brassard M. The Memory Jogger 2 : A Pocket Guide of Management and Planning Tools for Continuous Improvement and Effective Planning / Brassard Michael, Ritter Diane. – Goal/QPC, 2010. – 214 p.
9. Terrapene Process Management Suite : User Guide and Handbook. Plexus Training Systems™. – St. Paul, MN, USA, 2006. – 66 p.

Khayrulina A. M., deputy chief of staff

BACKGROUND ESSENCE, CONTENT AND STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL PSYCHOLOGICAL SERVICE PREVENTIVE BURNOUT STATE BORDER SERVICE UKRAINE

The Article contains the results of scientific grounds of essence, content and structural and functional psychological prevention model of military personnel's professional burnout of the State Border Guard Service of Ukraine.

Key words: professional burnout, psychological prevention, structural and functional psychological prevention model.